

تەنرىك ئۆزىدە بىر تىنچلىق تەنرىسى

تەنرىلەر

1

شىنجاڭ خالىق بايسى

قازاق اۆز ادهبىيەتىنىڭ تارىخى

تەرمەلەر

1

شىنجاڭ خالىق باسپاسى

۲۰۰۹ ئۆزبېكى

图书在版编目(CIP)数据

哈萨克民间文学大典·无韵诗·1: 哈萨克文/苏里坦汗,
阿扎马提 编著—乌鲁木齐:新疆人民出版社, 2009. 6

ISBN 978 — 7 — 228 — 12388 — 9

I. 哈... II. ①苏... ②阿... III. ①哈萨克族 — 民间文学 — 作品综合集 — 中国 — 哈萨克语 (中国少数民族语言) ②哈萨克族 — 诗歌 — 作品集 — 中国 — 哈萨克语 (中国少数民族语言) IV. I277

中国版本图书馆 CIP 数据核字 (2009) 第 073962 号

责任编辑:阿扎马提
责任校对:哈力木拉提
封面设计:夏提克

哈萨克民间文学大典—
无韵诗 (哈萨克文)

(1)

苏里坦汗 编著
阿扎马提

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码: 830001)

新疆新华书店发行

新疆八百印务有限公司印刷

880×1230 毫米 32 开本 8.625 印张

2009 年 6 月第 1 版 2009 年 6 月第 1 次印刷

印数: 1 — 3000

ISBN 978 — 7 — 228 — 12388 — 9 定价: 17.00 元

از ۇلتلاردىڭ تاغداۋلى كىتاپتارىن شىعارۋعا ارناالغان مەملەكەتتىك قارجى ارقلى
دەمەلگەن نشان

全国少数民族出版资金资助项目

جاۋاپتى رەداكتور: ازامات سىقاق ۇلى
كوررەكتور: قالمۇرات جارمۇقامەت ۇلى
مۇقاپاسىن جوبالاعان: شاتتىق اغسا

قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ قازىناسى —

تىرملەر

(1)

سۇلتانجان سىلەتجان ۇلى
باسپاغا داينىدىغان: ازامات سىقاق ۇلى

*

شىنجاڭ خالىق باسپاسى باستىردى
(ئۆزىمىز قالاسى وڭتۇستىك ازاتتىق كوشەسى 348 - اۋلا)

شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپ دۇكەنىنەن تاراتىلدى
شىنجاڭ باباي باسپا ستەرى شەكتى سەرىكتىگىندە باسلىدى

فورمات 1/32 880 × 1230 ، 8.625 باسپا تاباق

2009 - جىل ، ماۋسىم ، 1 - باسپاسى

2009 - جىل ، ماۋسىم ، 1 - باسلىۋى

تىراجى: 3000 — 1

ISBN 978 — 7 — 228 — 12388 — 9

باعاسى: 17.00 يۋان

بىلىپادان

قازاق حالقىنىڭ ئۆزى ادەبىيەتى ۋەزىنىڭ كۆركەمدىك -
يەدىالىق نارىمىن، ەستەتيكالىق قۇت - تەگەۋرىنىمەن، ءتۈر -
جانرلارنىڭ مولدىمەن، ئاقىرىپتىق جانە سىۋجەتتىك
بايلىمىمەن، قوعامدىق - ەۋمەتتىك جانە تارىيەلىك تەرەڭ مان -
مازمۇنىمەن ەرەكشەلەندى . ول كۈنە تاس داۋىرىندە پايدا بولپ،
تۈركىلىك تۈستى باستان كەشەرگەن، ودان بەرى دە قازاق
حالقىنىڭ قالىپتاسۋ تارىخىمەن بىتە قايناسپ، بىرگە جاساپ
كەلە جاتقان تەڭدەسى جوق رۋحاني مۇرا . ول بايرىعى اتا -
بابالارىمىزدىڭ نانم - سەنىمدەرىنەن، تارىخىنان، تۇرمىس -
تىرشىلىگىنەن، اسىل - ارمانى، بىيك مۇراتىنان جان - جاقىتى
مەلۇمات بەردى ءارى ۇلتتىق رۋحاني مادەنيەتتىڭ عاسىرلار
تەزبەگىندەگى تارىخى وزگەرىسەن، ەتيكالىق سانامەن قارايلاس
ءجۈرپ وتكەن جولدىن دا كوز الدىمىزعا ەلەستەتە الادى . ئۆز
ادەبىيەتنىڭ شىعارۋشىسى دا، تاراتۋشىسى دا، تىڭداۋشىسى دا —
حالىق . سۈندىقتان، ول شىن مانىندە، حالقتىڭ ۇز ەنشسى
بولپ تابىلادى . يەنى ئۆزى ادەبىيەتى — حالق
شىعارماشلىغىنىڭ ايرىقشا سالاسى، ئۆزىشا شىعارىلىپ، ئۆزىشا
تاراعان كۆركەم ادەبىي تۈندىلاردىڭ جىيىنتىق اتاۋى . سۈنمەن
بىرگە، عىلىم مەن مادەنيەتتە «حالق شىعارماشلىغى»،
«حالقتىڭ ئۆزىشا ءسوز ونەرى» دەيتىن اتاۋلار دا وسىعان جاقىن
ماعىنادا قولدانىلادى . 1846 - جىلى اعلىشىن عالمى ۆيلىام
تومس ۇسىنعان فولكلور (اعلىشىنشا حالق دانالىغى) ءسوزى دە
ئۆزى ادەبىيەتى اتاۋى ۇشىن حالقارالىق عىلمى اتاۋ رەتىندە

قابىلدانغان. بۇلاردىڭ قاي - قايسىسى دا بىرىنىڭ ورنىنا بىرى قولىدىن ئېلىپ كەلەدى. باتىس ەۋروپا، امەرىكا، ئۆستىرالىيا ھالىقتارىنىڭ ۇعىمىندا بۇل ۇسوزدىڭ ماعىناسى تىم ئۇقىمىدى، ول ھالىقتىڭ كىم - كەشەك، قۇرال - جابدىق، ادەت - ۇرىپ، تۇرمىس - سالت، نانم - سەنىم، سونداي - اق، ۇزلى كوركەمونەرىن (پەزىيا، مۇزىكا، ىي، ويۇ - ورنەك، توقما ونەرى، ت. ب) تۇتاستاي اتاۋ ۇشىن قولدانىلادى. بۇل جامىنان العاندا ول تەك ئۆز ادەبىيەتىن عانا مەس، «ەتئولوگىيا»، «ەتئو مادەنىيەت» دەيتىن ۇعىمدارمەن دە ساباقتاسىپ، ماعىنالاىپ جاتادى. قازاق ادەبىيەت تانۇ ىلىمىنداعى «ئۆز ادەبىيەت» دەگەن ۇعىم دا «فولكلوردىڭ» وسى مانىمەن ساباقتاس دەپ قاراۋعا ايدەن بولادى. بۇلار بىرىن - بىرى تولىق سىپاتتاي بەرەدى. ئۆز ادەبىيەتىن زەرتتەيتىن ىلىمدى «فولكلور» دەپ اتاۋىمىزدا وسىعان بايلانىستى.

بىز وسى ۇستانىمدى باسشىلىققا الا وتىرىپ، قازاق ادەبىيەتىنە ەڭبەك سىڭىرگەن بىر بولىم عالمىداردى نەشە مارتە شەكە ئۇيىستىرىپ «قازاق ئۆز ادەبىيەتىنىڭ قازىناسى» دەگەن فولكلور اتاۋىنا سىمىدى تاقىرىپتا ۇلاىپالى كىتاپ شىعارۋدى مىندەتكە الدىق. ماقسات - فولكلورغا جاتاتىن دۇنيەلەردى شاما بار تولىق قامتۇ. ويتكەنى، كوشپەلى قوعامدا فولكلور بەلگىلى بىر ەۋمەتتىك تۇپتىڭ عانا شىعارماشلىعى مەس، جالپى ھالىقتىڭ ھانى مەن قاراسىنا، باتىرى مەن بىيىنە، بايى مەن كەدەيىنە ورتاق ونەر، امبەگە تىەسەلى مۇرا. سول تۇستا بۇكىل قوعام ئۆزىشا ونەر مەكتەبى بولدى. وسىعان لايىق ئۆز ادەبىيەتىنىڭ جۇگى دە وراسان زور بولدى. ھالىقتىڭ تارىخى زەردەسى، فىلوسوفىالىق وي - تۇيىندەرى، پەداگوگىكالىق تاجىرىيەسى، ادامگەرشىلىك ولشەمدەرى، كاسىپتىك ادەبىيەتكە ئان كوركەمدىك سۇرانىستارى، تەاتىرلىق ونەرگە تىەسەلى ەسەسى

اۋىز ادەبىيەتىنە جۈكتەلدى. ئىس جۈزىندە اۋىز ادەبىيەتىنىڭ ارالاسپايتىن سالاسى قالعان جوق. بىز بايىرىعى اتا - بابالارىمىزدىڭ وسىنداي ونەر مەكتەبىنەن جارالعان بارلىق دۇنيەلەرىنىڭ باسنى بىرىكتىرىپ جالپى حالققا، كەلەر ۇرپاققا، زەردەلى زەرتتەرمەندەرگە تابىس ەتۋ ماقساتىندا «قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ قازىناسىن» الدارىڭىزعا تارتتىق.

قازاق اۋىز ادەبىيەتى ۇلكەن تۇلعالار باسپا ءسوز بەتتەرىندە جارىق كورىپ بولدى. بىراق، الى دە شاشىراندى كۈيدە. رەفورما جاساپ، ەسك اشۋدان بەرگى 30 جىل بويى شىنجياڭ حالق باسپاسىنان اڭىز - ەرتەگىلەر، قارا ولەڭدەر، قىسا - داستاندار، قازاق ەمشىلىگى، دەنە تاربىيە، ۇلتتىق اس - تاعامدار، ت.ب. فولكلورعا قاتىستى دۇنيەلەر ۇزبەي جارىق كورىپ كەلەدى. 1979-جىلدىن باستاپ «شالەين» جۇرنالىن شىعارىپ اۋىز ادەبىيەتىنىڭ العاشقى سونى مۇرالارىن جىناپ، تۇڭغىش توپتا باسلىم كورسەتتى. بىز بۇل جولى وسى نۇسقالاردى نەگىزگە الا وتىرىپ جانە ەلىمىزدىڭ ءشى - سىرتىندا باسلىم تاپقان نۇسقالارىن سالىستىرۋ، سارالاۋ، تولىقتاۋ، رەتتەۋ ارقىلى جانرلار بويىنشا جۇيەلى قۇراستىرىپ وتىرمىز.

قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ ءتۈر - جانرلارى مول جانە كۇردەلى بولىپ كەلەتىندىكتەن جانرلىق جاقتان بولۇ بىزگە قىيىندىق تۇدىردى. ءتۈرلى تانىمدار ارا تالاس - تارتىستان سولق اقىندار ايتىسى، اڭىز - ەرتەگىلەر، باتالار، جاڭلىتپاشتار، جۇمباققار، جىراۋلار جىرلارى، زالڭ - جارعىلار، كۇلىدىرگىلەر، قارا ولەڭدەر، قىسا - داستاندار، ماقال - مانەلدەر، مىسال - تامىسلەر، تۇرمىس - سالت جىرلارى، ۇلەسكەرلەر، ۇلتتىق ويىندار، حالق اندەرى، شەجىرە، شەشەندىك سوزدەر دەپ ون سەگىز توپقا جىكتەدىك. عىلمى بولۇ جاعىنا قاتاڭ تالاپ قويغانىمىزبەن كەيىر وقشاۋ قالاتىن جانرلاردى وسى توپنىڭ

ئىخچايلى بىرىنە تەلىمدىك. مىسالى: مېفتەرگە قايسىلار جاتادى،
 اغىزدارغا قايسىلار جاتادى دەگەن سىياقتى ماسەلەلەرگە كەلگەندە
 پىكىر بىرلىگىنە كەلە المەندىقتان «اغىز - ەرتەگىلەر» دەگەن
 بىر تېمەن جىبەرىپ ئىخچاينا قاراي ورنالاستىردىق. ماقال -
 ماتەلدەر بۇدان بۇرىنقى باسلىمىدارنىڭ جانە شەتەلدەگى
 باسلىمىدارنىڭ بارىندە تاقىرىپتارغا بولىنگەن، بىراق، مۇندايىدا
 ماقال - ماتەلدەر وتە كۆپ قايتالانادى، ويتكەنى، قازاقتىڭ بىر
 ماقالى بىرنەشە مەنىغا بەرىپ، بىرنەشە تاقىرىپتى قامتىدى.
 سوندىقتان، بىز الفاۋىت تارتىپكە سالىپ (بىرىنشى جولدنىڭ
 بىرىنشى دېمىسەن نەگىزگە المىپ) شىعاردىق. «تەرمەلەر»
 1، 2 - كىتابىغا ەلىمىز بەن قازاقستاندا باسپا بەتىندە جارىق
 كۆرگەن شىعارمالار ەنگىزىلدى، بارلىعىنا بۆلۈپ نۇسقانى نەگىز
 ەتتىك، نەگىزىنەن ەالىقتىق سىپات ەعان تۈنىدىلاردى بەردىك.
 قالغان پىكىردى وقىرمان ۈز قولىدارىنا ەعان سولڭ ايتار دەپ
 وسى بويىنشا باسۋعا كەلىستىك.

شىنجاڭ ەالىق باسپاسى
 2008 - جىل، شىلدە

مازمۇنى

- 1..... اتالار ءسوز
- 28..... ەدىل بول دا، جايىق بول
- 33..... بەلگىلى بىيىك كوك سەئىگر
- 36..... وكنىبەس
- 37..... اسقار، اسقار، اسقار تاۋ
- 40..... كۈلدىر دە كۈلدىر كىسنىتەپ
- 44..... بۇقارغا
- 46..... اينالاسىن جەر تۇتقان
- 50..... اۋ، قاۋمالاعان، حالايىق
- 52..... قارا كەرەي اىزدىك تەرمەسى
- 54..... اقتايلاق ءيىدىك ايتقاندارى
- 56..... كوتەش اقىن
- 57..... ساياسى جوق بايتەرەك
- 64..... ەسەت باتىردىك ايتقاندارى
- 69..... اتا - انانىك قادىرىن
- 71..... بايسەرەكە اىزدىك ايتقاندارى
- 84..... كىم جاقىن، نە قىمبات، نە قىمىن
- 86..... باپان شەشەننىك ايتقاندارى
- 88..... حانداردا ءبىر ءمىن بار
- 90..... جاراسار
- 91..... بۇل دۇنيەدە كىم جەتىم
- 93..... ناعىز جاننان ءبىر بەلگى
- 94..... كىم عارىپ
- 97..... شەشەن جىگىت داۋدا وينار
- 98..... ەسكى ءسوز
- 99..... اعايىننىك تاتۇ بولسا

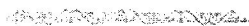
- 100..... جار باسنا ءۆي تىكىپە
- 103..... تورايىمىر ئىيىدىڭ تاقىياقتارى
- 104..... باغانالى شوقاي باتىردىڭ ايتقاندارى
- 106..... شاعىراي شەشەننىڭ ايتقاندارى
- 107..... بولتىرىك شەشەننىڭ ايتقاندارى
- 108..... وجىرا شەشەننىڭ ايتقاندارى
- 111..... تويماس شەشەننىڭ ايتقاندارى
- 112..... ساققۇلاق شەشەننىڭ ايتقاندارى
- 118..... جانقۇتتى شەشەننىڭ ايتقاندارى
- 120..... اساۋبايدىڭ عىبىراتى
- 121..... جەرى سۇنىق ارقانىڭ
- 126..... تاپپاس
- 129..... حالققا سىتە قىزمەت
- 130..... جاعاسى كىرسىز شاپان جوق
- 132..... ءورت جامان
- 133..... قۇنانبايدىڭ ايتقاندارى
- 138..... وراق قامالدىڭ ايتقاندارى
- 139..... بۇگىن بار ءومىر ەتەڭ جوق
- 141..... كارىلىك جايىندا
- 155..... نە جامان
- 156..... سىن بولماس
- 156..... ءسانى جوق
- 159..... تۈزگە شىقپاس ەرلەر بار
- 160..... شەرىياز اقىن ايتقان جاس تۇرالى تەرمە
- 161..... ءناسىحات
- 163..... جاقسى مەن جامان ادامنىڭ قاسىيەتتەرى
- 165..... ەكى جاقسى دوس بولسا
- 168..... نە جامان
- 172..... تۇستار
- 196..... نە عارىپ
- 198..... جاقسى بولسا ايەلنىڭ

- 199..... كىمدەر بار، كىمدەر جوق
- 201..... نە جەتىم
- 203..... جاستىق شاقپار
- 205..... ءاي، جىگىتتەر
- 207..... اسەمپاز بولما ءارنەگە
- 211..... شاڭگەرەي بوكەيەۋتىڭ ايتقاندارى
- 212..... نە جامان
- 220..... وسىيەت
- 221..... تاقپاق
- 227..... وسىيەت
- 230..... وسەك اڭدىپ، ءسوز باعىپ
- 232..... جاراسار
- 234..... بەلگىسى
- 240..... نە قىزىق
- 245..... كەلىنجان
- 248..... وسىيەت
- 250..... ءومىر ورنەكتەرى
- 256..... توقتا بالام، اتاڭ كەلەدى ارتىڭدا
- 258..... قازاق وسى
- 260..... بىلمەيدى
- 262..... دوستىق تۋرالى اڭگىمە

اتالار ءسوزى

- «اق ساۋت» دەگەن سول بولار ،
 اتقاندا وق وتپەسە .
 «اقبەرەن» دەگەن سول بولار ،
 تىگەنى تۇياق سەرپىسە .
 «الماۋىت» دەگەن سول بولار ،
 ارتىنان قىقۇ جەتپەسە .
 «ەر جىگىت» دەگەن سول بولار ،
 جاسقانباي جاۋعا بەتتەسە .
 «جان جولداس» دەگەن سول بولار ،
 جالعز تاستاپ كەتپەسە .
 «ادال دوس» دەگەن سول بولار ،
 ابرويىڭدى توكپەسە .
 «ادال جار» دەگەن سول بولار ،
 بىلدىرمەي جوقتى ەيتەسە .
 «تۇسقان» دەگەن سول بولار ،
 سەتلىگەندى سەپتەسە .
 «قايرىمسز جان» سول بولار ،
 جەتمىنىڭ بەتىن ويپەسە .
 «قاتىگەر جان» سول بولار ،
 جەتكىنشەككە «تەك» دەسە .
 قايرىمدى جان سول بولار ،
 كەرەگەڭدى كوكتەسە .
 «اق كوڭىل جان» سول بولار ،
 ايتار ءسوزىن بۇكىپەسە .

«جان ايار جالقاۋ» سول بولار،
 جان قيناپ ەڭبەك ەتپەسە.
 قاس جامان قاباق تۇيەدى،
 شارۋاسى بىتپەسە.
 بىتپەيتىن، ءسرا، ءس بولماس،
 جۇرت جۇمىلىپ كوپتەسە.
 ەرلەردىڭ ءىسى ەلەنبەس،
 حالىق ءۇشىن تەرسىن توكپەسە.
 كەتەر ۇرپاق ءتىل قاتپاي،
 حالقىڭ نەنى جۇكتەسە.

* * *

ادامدا دا ادام بار،
 اقسىلى ارتىق ءىلىمدى.
 شايىتان جاقسى كورەدى،
 وتىرىكشى زۇلىمدى.
 قىرسىق شالغان بىرەۋ بار،
 ولسە دە الماس ءتىلىڭدى.
 ازامات ەردەن اياما،
 لاجى بولسا پۇلىڭدى.
 كەدەيلىك، شىركىن، كەتەرەر،
 بويىغا بىتكەن سىنىڭدى.
 اڭدىپ جۇرگەن دۇسپانغا،
 سالماسىن ءتاڭىرىم كۇنىڭدى.

بۇرنىنىڭ ماقالى،
ابايلاپ قارا مۇنىمدى.

* * *

قارا ارىماق ارىسا،
قارا باسى تايداى جوق.
تامام جۇلدز جىلسا،
ئېىر كۇن تۇعان ايداى جوق.
ئېىر تاباق جەسەڭ جاسىقتان،
ئېىر اساعان مايداى جوق.
نىتىملى جاقسى ەلدىڭ،
شىنىدە شاتاق، ايعاي جوق.

3

ئېىرىن كاريا دەگەنمەن،
اقىلدى كاريا ئېىر باسقا.
اقىلدى بولسا كاريالڭ،
بەرەكەت بولار مال - باسقا.
كاريا دەپ باس تارتسا،
قارعاشا ويىپ ئېىر كوزىن،
تعا سالار جانباسقا.
شايناماي جۇتىپ قاقالار،
ەتتەن قۇر قالماسقا.
كاريا ەمەس مۇنىڭ اتى،
كارى توبەت - ماڭ قاسقا.

(«شالەىن» جۇرنالىنىڭ 1983 - جىلى 4 - سانىنان)

* * *

ال، باستاين نۇسقانى،
كەڭەسى از قىسقانى.
جاقىن جەردەن شىقپاي ما،
ەر جىگىتتىڭ دۇشپانى؟!

باستاين كەڭەس نۇسقادان،
كەڭەسى از قىسقادان.
قىزمەتكە تولىق جاراماس،
جاس جىگىتتەر پىسپىلعان.

اقىلى جوق كەي پەندە،
جاۋىنى جوق تۇمانداي.
ۋاعدا دا جوق ادام،
تۇتقاسى جوق قۇمانداي.
ادىراڭداپ اركىم ءجۇر،
اتالما تارتىپ تۋا الماي.
جولدىن ازىپ اركىم ءجۇر،
اتا جولدىن قۇۋا الماي.
ۇرسىقۇمار قاتىنعا،
ءناسىلسىز ەركەك دىوبالداي.
قايسىرى جوق ساراڭ باي،
بازارى جوق داۋانداي.

شارىعاتى جوق مولدا،
جەمىسى جوق اعاشتاي.

جالىنداپ پىسقان باۋىرساق،
كۈلگە كومىگەن قالاشتاي.
جامان ادام جاقسىدان،
وڭاشا جۈرەر جاناسپاي.
جاقسىمەنەن دوس بولساڭ،
السا، بەرەر ساناسپاي.
سىلاسىپان اعايىن،
تۇسقانغا الاشتاي.
جارالى بولساڭ قولدا جوق،
تۇنساق دا كەتەر قاراسپاي.

جەبىر بولسا ۇلىنىڭ،
جەپ قويادى قاسقىرداي.
جامانغا ايتساڭ سىرىڭدى،
وزىڭە جۈرمەس قاس قىلماي.
اقىلسىزدى قويار ما،
جاڭا بىتكەن مال مەن باس،
ءبىر - ەكى جىل ماس قىلماي.
وتىرىك، وسەك، قىانات،
شعا المايسىڭ قىالاپ،
قويارما سەنى ساستىرماي.
جۈگەنسز بولساڭ ۇرىنشق،
توقتاماسسىڭ باسقا ۇرماي .

دورەكى بولسا ۇلىنىڭ،
مويىن بۇرماس دوڭىزداي.
داڭغويلاردىڭ اقبلى،
اينالا سوققان قۇيىنداي.

جاماننىڭ ايتقان اقبلى،
قوي جايىلغان شىرداي.
عيلم مەنەن ونەر جوق،
قولنان ءونىپ كەلەر جوق.
ماقتانشاقتار سويلەيدى،
ويى مەنەن قىرداي.

تۈزەلسىن دەسەڭ كوپ دۈرمەك،
هەڭ قىزىعى جاي جۈرمە.
جايدارى بولساڭ كىشى پەيىل،
ەتەر حالق سى - قۇرمەت.

بايلارغا قاراپ، بۇيرىغىنەن جاراپ،
قىزىقپا كىسى مالنا.
ارب - اشپ قىلساڭ كاسپ،
قارايدى ەل حالىغا.
الدامشى بولساڭ سقاياق،
جان جولاماس ماڭىغا.

«قۇپ بولادى» دەگەن ءسوز،
ۋاعدالى سەرتپەن تەڭ.
جالعانشىل ات تاعىلسا،
بويىغا سىڭگەن دەرتپەن تەڭ.
كورمەسەڭ التىن قادىرىن،
شاۋگىمگە بۇزغان مىسپەن تەڭ.
توقتاماعان داۋلەتنىڭ،
ۇيىقىدا كورگەن تۇسپەن تەڭ.
قاتىنىڭ جامان بولپ جولمىسا،

